

TAUTOSAKOS TEKSTO PRASMĖ: LYGINAMASIS ASPEKTAS

ISSN 1392–2831 Tautosakos darbai XXXIII 2007

PATARLĖS INTERPRETACIJA Diachroninis aspektas

LILIJA KUDIRKIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Straipsnio objektas – populiarios lietuvių patarlės, užfiksuotos senuosiuose rinkiniuose ir tebevartojamos mūsų laikais.

Darbo tikslas – remiantis rinkiniuose esančiomis pateikėjų ar užrašytojų pastabomis apie kurios konkrečios patarlės / priežodžio reiškiamą mintį, vartojimo aplinkybes, atskleisti ilgainiui atsiradusius tos patarlės turinio suvokimo pakitimus ir, kiek leidžia tyrinėta medžiaga bei darbo apimtis, parodyti lietuvių patarlių bei priežodžių interpretacijos kitimo tendencijas.

Tyrimo metodas – istorinis lyginamasis.

Žodžiai raktai: patarlė / priežodis, motyvacija, interpretacija, tradicija, nauja versija.

Žodžių reikšmės pakitimai traukė ir traukia tyrinėtojų dėmesį. Tačiau kinta ir paremių – tradicinių posakių, patarlių bei priežodžių, turinio suvokimas, t. y. ta pačia fraze ne visada išreiškiama ta pati idėja. Vargu ir galėtų būti kitaip – per šimtus metų kinta gyvenimo aplinkybės, materialinės ir visuomeninės, keičiasi ir pats žmogus, etinės ir estetinės nuostatos. Tiktai paremių pakitimus sunkiau pastebėti ir fiksuoti, nes žodis kalboje natūraliai neina vienas pats, o patarlės apibendrinimas, priežodžio replika gali būti pasakyti ir vieni, atskirai nuo konteksto, nors natūraliai funkcionuojant jiems reikalingas kalbinis kontekstas arba tam tikra, nebūtinai verbalizuota, situacija. Gyvenime patarlė / priežodis paprastai yra šnekos, tam tikro teksto dalis (arba, kaip jau sakyta, inspiruojami tam tikros situacijos), jie nesakomi taip, kaip būna dainuojamos dainos ar menamos mįslės – autonomiškai. Tačiau į rinkinius kaupiami jie buvo ir dažnai tebėra būtent kaip dainos, mįslės ir pasakos, paprastai be konteksto ir reta kada – nors su lakonišku paaiškinimu.

Nuo pirmųjų dabar žinomų lietuviškų patarlių / priežodžių rinkinių sukaupimo bei išėjimo į viešumą praėję du šimtai ar net pustrėčio šimto metų; rasdami juose pažįstamus, tebevartojamus posakius, neturėtume būti tikri, jog ir anais seniai praėjusiais laikais, kai buvo užrašyti, visi jie reiškė tą patį kaip mums dabar, jog nė viena tradicinė frazė ilgainiui neįgijo kitokio traktavimo, jog jos tebėra sakomos toje pat

situacijoje, t. y. jog tuo pačiu tekstu kadaise buvo ir dabar tebėra reiškiami ta pati mintis. Iš anksto darytina prielaida, kad ne. Tačiau dėl minėtųjų aplinkybių tuos skirtumus ne taip lengva pastebėti.

Pagrindinis senesniųjų laikų šaltinis šiam tyrinėjimui yra Jurgio Lebedžio parengtos ir 1956 m. išleistos patarlės iš Jokūbo Brodovskio rinkinio ir iš kitų rankraštinių ar ir spausdintų rinkinių iki XIX a. pradžios – „Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a.“ (toliau – SLT). Knygoje yra rinkinių sudarytojų pastabų dėl posakio turinio; turinį suprasti padeda ir vienur kitur pridedami analogiškų (t. y. artimos prasmės, išreiškiančių artimą idėją) patarlių nurodymai – tiek lietuvių, tiek vokiečių. Vieną kitą pastabą dar priduria vėlesni – jau XIX amžiaus – atskirų patarlių perspausdintojai (A. Schleicheris, G. H. F. Nesselmannas, K. Milkus, M. Miežinis, J. I. Kraszewskis ir kiti). Tam tikras netiesioginis šaltinis buvo ir įvairių laikų kitakalbiai rinkiniai, turintys artimų analogijų su lietuviškomis patarlėmis.

Mūsų laikų gausūs publikuoti ir nepublikuoti rinkiniai, deja, pateikia dažniausiai „nuogus“ tekstus. (Išimtis – patarlės / priežodžiai, surinkti iš grožinių kūrinių, publicistikos ir pan.; tačiau Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Patarlių bei priežodžių kartoteka, lygiai kaip ir Didysis žodynas, LKŽ, yra orientuota pirmiausia į šnekamąją kalbą.) Kita vertus, pastarojo šimtmečio tekstų gausoje vis dėlto galima pasirinkti ir paaiškinamųjų duomenų, nors ir retai pabarstytų. Tam tikrą vaidmenį vaidina ir aplinkybė, jog mes „žinome“, kas mūsų laikais vienokia ar kitokia fraze norima pasakyti.

Vartant Mato Pretorijaus „Prūsijos įdomybių“ II tomą (V., 2004), krito į akis du priežodžiai, užrašyti XVII a. pabaigoje Mažojoje Lietuvoje (vokiškai rašytame autorius tekste jie įterpti lietuviškai). Štai tos frazės: *Žmogus kaip žmogus, tač nosis tarp akių* (*Žmogus kaip Žmogus tacz nosis tarp akiu*, p. 329) ir *Riogso tarp pupų kaip velnias* (*Roggssa tarp pupū keip welnas*, p. 349). Pažįstami posakiai. Tačiau bent kiek ir kitokie, tai patvirtina ir gana platus jų kontekstas.

Mūsų laikais kursuoja ironiškas posakis *Gražus – nosis tarp akių* (suprask: koks jau čia ypatingas grožis – žmogus toks pat kaip visi). M. Pretorijaus veikale šis posakis paminėtas skyrelyje apie prūsų išvaizdą: „Tikrieji senovės Prūsijos gotų palikuonys, arba, šiandienos ištarme, gudai, turi patarlę: „*Žmogus kaip Žmogus tacz nosis tarp akiu*“. Pažodžiui išvertus tai skambėtų taip: „Žmogus gali atrodyti kaip nori, tačiau tarp akių visada bus nosis“. Tuo norėta pasakyti, kad nors žmonės ir atrodytų panašūs, bet kiekvienas turi kažką išskirtinio, iš ko jį galima atskirti...“ (p. 329/331) – (*Der Nadrawer ein echter Nachlaß der alten Preussischen Gothen, oder nach der heutigen Mundart Gudden, hat ein Sprichwort: „Žmogus kaip Žmogus tacz nosis tarp akiu“*. *Nach den Buchstaben läst sich so verdeutschen: „Es mag ein Mensch außsehen wie Er will, so stehet doch die Nase zwischen den Augen“*. *Womit sie andeuten, daß ob gleich einer dem andern ähnlich scheint zu seyn, so raget doch bey diesem oder jenem, was empor, daß man einen Unterscheid kennen kan...*“, p. 328/330). Net jei ir atsargiai žiūrėsime į konteksto teikiamą paaiškinimą, viena akivaizdu – dabartinė šio posakio vartosena yra siauresnė; bendriausius žmogaus išvaizdos požymius dabar traktuojant kaip grožio požymius, stilistiškai

neutralus posakis *nosis tarp akių* tampa ironišku, juo replikuojama į teiginį, jog kas nors gražus.

Antrasis iš minėtųjų posakių yra tokiaame kontekste: „Taip pat jis mano, jog Pipino brolis Rogas buvęs milžinas, tai matyti dar ir iš vardo, nes jis reiškia žmogų, kuris iš kitų išsiskiria savo aukštu ūgiu arba virš kitų iškyla. O nadruviai tebeturi posakį: „*Roggsa tarp pupū keip welnas*“, kai nori apibūdinti virš javų iškeltą kaliausę“ (p. 349) – (*Er hält auch davor, daß Pipini Bruder Roggas ein Riese gewesen, und ist diß allerdings aus dem Nahmen zu sehen, denn es bedeutet einen, der weit von andern empor stehet oder raget. Und ist noch daß Sprichwort unter den Nadrawen: „Roggsa tarp pupū keip welnas“, wenn Sie einen Scheusel, der vor dem Geträydig hervorraget, beschreiben wollen*“, p. 348). Cituotasis kontekstas skatina manyti, jog pupose pastatyta kaliausei prilyginamas asmuo, išsiskiriantis savo ūgiu iš aplinkos, kaip kad akis išskiria „virš javų iškeltą kaliausę“¹. Mūsų laikų tradicija su kaliause lygina bjaurios išvaizdos, negražumu išsiskiriantį žmogų arba apskritai nevėkšlą, netikėlį (motyvacijai paimtas kitas kaliausės aspektas: žvėrims ar paukščiams atgrėsti nuo lauko daroma baidyklė – kryžma ar panaši konstrukcija „aprengiama“ nudėvėtais žmogaus drabužiais ir leidžia įsivaizduoti taip atrodant žmogų). Dabar žinoma analogiškų posakių su aliuzija į kaliausę: *Niekam nevertas, nè / nei iš pupų nevaromas* (LMD I 232/198, MŽŽ 279, VPŽ 34, Ps² TŽ V 617...) arba tiesiog: kas nors *iš pupų nevaromas / nevarytinas* (Alanta, Biržai, Daugėliškis, Dvilai, Dusetos, Judrėnai, Linkuva...) – ‘atstumiantis, negražus, prastai apsirengęs, apsileidęs; niekam tikęs’ (LKŽ XVIII 216).

Minėtojoje Instituto Patarlių bei priežodžių kartotekoje yra posakis *Lobis budi-na, vargas migdina* (užrašytas keletu versijų per ilgą laiką iš įvairių Lietuvos vietų, apie 30 variantų iš LTR fondų). Regis, ir be kokių komentarų nesunku suprasti, jog šia patarle teigiama turtus neleidžiant jų turėtojai ramiai miegoti – turtai („lobis“) suteikia rūpesčių arba sąžinės graužimą; negausūs mūsų laikų (t. y. maždaug XX a. vidurio antrosios pusės) tautosakos rinkėjų užrašyti komentarai tai patvirtina: „Biednas nors pamylt spakainiai, o bagočius i atsibudęs dreb“ Vdk LTR 1696/175; „Oi pasinėšęs ant tų turtų, ir naktį nebemiega“ Všk LTR 3859(534). Tačiau ši senų laikų patarlė XVIII a. yra patekusi į J. Brodovskio patarlių rinkinį (ir kone per visą XIX amžių pakartota įvairiuose rinkiniuose; iki Pirmojo pasaulinio karo ši patarlė perspausdinta mažne 20 kartų) su tokios prasmės komentarais: turtas suteikia žmogui paskatų, neleidžia „snausti“, o vargas prislegia, daro žmogų neveiklų (J. Brodovskis šalia jos dar kaip paralelę pateikia tokią vokišką patarlę: *Guth macht Muth, Armuth wehe thut* ‘Turtas duoda drąsos, skurdas skausmo’ SLT 181. Kristijono Milkaus žodyne (MŽ I 139) pasakyta dar aiškiau: *Guth macht Muth, Armuth drückt nieder*

¹ Galima ir kiek kitaip pažvelgti į minėtojo priežodžio atsiradimą tokiaame kontekste. Galėtų būti, jog vienas iš argumentų teigti minimąjį asmenį buvus itin aukšto ūgio – jo vardas Rogas (*Roggas*), o vardo paminėjimas bus pritraukęs į šį tekstą ir aptariamąjį priežodį, prasidedantį artimo skambėjimo veiksmažodžiu „riogso“ (*roggsa*). Jei taip, priežodis čia turi bene puošybinę funkciją, ir išskirtojo konteksto pabaiga, jog nadruviai šį posakį vartoja „kai nori apibūdinti virš javų iškeltą kaliausę“, nebūtinai reiškia, kad pabrėžiamas kaliausės kyšojimas virš lauko.

² Vietovių trumpinimai kaip „Lietuvių kalbos žodyne“.

‘...skurdas prislegia’ SLT 181). Kas atsitiko žmonių sąmonėje per šituos keletą šimtmečių, kad tokią rimtą, pasaulėžiūrinę patarlę imta interpretuoti tiesiog priešingai? Ir ar tikrai čia etikos dalykai?

Pažvelkime į patarlės tekstą meniškumo aspektu. J. Brodovskio rinkinyje šio teksto veiksmažodžiai *budina*, *migdina* – metaforos, o pastarųjų laikų patarlėse jie suprantami, t. y. vartojami, beveik tiesiogine reikšme – kaip apibendrinimas. Taigi pagrindinė patarlės „perprasminimo“ priežastis – tam tikra patarlės teksto, meninio patarlės vaizdo, demetaforizacija. Labai tikėtina, jog interpretacijos pasikeitimui įtakos bus turėjęs ir tradicinis tautosakinis bei literatūrinis fonas: Kristijono Donelaičio kūriniai, liaudies pasakos bei pasakojimai apie šykščius ir nelaimingus turtuolius ir laimingus vargšus, įvairios kitos patarlės (*Lobingas ramybės neturi* Trg LTR 465/36/1970; – *Ko nemiegi?* – *Turtai budina* Slk LTR 5397/828; *Rūpesnis buden žmogų* LMD I 863/168; *Vargas išmokia mėgot kėtai* Šmn TD II (IX) 191), atspindintys visuomenėje vyraujančias socialines bei etines nuostatas.

Imkime kitą gana paplitusią, tiesia, žemaitišką patarlę: *Toli nešant ir gaidys į aviną pavirsta*. Dabar mes *tol* *nešant* suprantame kone tiesiogiai (kaip kad *budina* ir *migdina* patarlėje *Lobis budina*, *vargas migdina*), štai kokie užrašyti šios patarlės komentarai: „Ilgai ką nors dirbdamas žmogus labai pavargsta“ (Telšiai, 1986 m., LTR 5478/132), t. y. *tol* *nešant* „atšifruojama“ kaip ‘ilgai dirbant’; dažniau komentarai yra dar arčiau tiesiogiai suprantamo teksto: „Toli nešant ir mažas daiktas pasunkėja“ (Laukuva, 1970 m., LTR 4084/198); „Sunku pasidaro“ (Plungė, 1964 m., LKT 90; taip pat: Plateliai, 1979 m., LTR 5072/399, komentaras atsiradęs publikuojant: LKŽ XIX 597). Įsigalėjusi tokia interpretacija paveikė ir patarlės tekstą – Leipalingyje, taigi *tol* nuo pagrindinio patarlės gyvavimo ploto, užrašyta tokia versija: *Arciau namų ir gaidys baronu rodos* (1982 m., LTR 5311/1445) – jau nebelikę tolimos ar ilgos kelionės įvardijimo, kaip kad žemaitiškuose variantuose (*Ka tuole ėn, ti gaidys...* Kv LTR 4829/66; *Per tolumą ir gaidys...* Lkv LTR 4084/198; *Per ilgą kelionę ir gaidys...* Krž LTR 1698/95; *Per ilgą kelią...* Varn LTR 3644/1841; arba nors – *Banešont...* Pln LKT 90). Tačiau „Lietuvių tautosakos“ V tome ši patarlė yra teminiame skyrelyje „Apkalbos“ (LTt V 289, nr. 3704); Elzos Kuokarės sudarytame rinkinyje „Latvių ir lietuvių patarlių paralelės“ ji yra skyrelyje, kuris taip anotuotas: „Smulkmena kalbose virsta dideliu daiktu“ (KokP 179–180) – tame pačiame skyrelyje, kaip ir patarlė *Žodis žvirbliui išlekia, jaučiu pargrįžta*. Taigi *tol* *nešant* yra (teisingiau, yra buvusi) sąvokos ‘ilgai kalbant’ ar ‘daugeliui kalbant’ metaforinė išraiška.

Gera žinoma patarlė *Atriekta riekė neprilips / nebeprilips* Brž, Ds, Erž, Km, Kt, Mrj, Tl, ...*nebeprilips* Kriū, Trg, ...*nebeprilips* Žg (variantai: *Atriekta duonos riekė neprilimpa* Tvr LTR 3011/67, *Riekės atriektos nebeprilipdys* Všk LTR 618/4/255, *Riekės, nuo kepalų nuriektos, atgal neprilipys* Alvt LTR 436/156/59, *Atriekta riekė sunku beprilipdyti* Ob LTR 713/62, *Kai riekė atriekta, tai negi beprilips* LTR 626/2067, *Riekė nelimpa prie bakano* LKŽ XI 554 ir kt.) minėtajame rinkinyje „Latvių ir lietuvių patarlių paralelės“ įdėta į teminę grupę „Kas įvyko, to nebeištaisysi“ (KokP 75–76), latviški analogai šalia jos (lat. versija *Nogriezts riecienis nepielīp*) yra: *Izlietu ūdeni nevar sasmelt* ‘Išlieto vandens nebegalima susemti’, *Nocirsts zars*

vairs nepieaug 'Nukirsta šaka nebepriaus', o toliau pateikiamas dar toks darinys: *Nopūsta svece neiedegas, nogriezts riecien nepielīp* 'Užpūsta žvakė [pati] nebeužsidega, atriekta riekė nebeprilimpa'. Kitas E. Kuokarės rinkinys, „Latvių ir vokiečių patarlių paralelės“ (R., 1988), pacituoja iš įvairių šaltinių šios patarlės komentarų, kurių seniausias yra iš XVIII a. vidurio – Gothardo Frydricho Stenderio (Senojo Stenderio) „Latvių kalbos gramatikos“ (pirmasis leid. 1761 m.): „Tarnas lengvai nebegali sugrįžti į tą pačią tarnybą, kurią buvo metęs“ (*Ein Dienstbote kommt nicht leicht in dasselbe Brod, welches er einmal verlassen* LGr 251); XIX a. pirmoje pusėje Latvių literatūros draugijos imtas leisti „Magazin...“ prie šios patarlės pridėjęs tokį komentarą: „Meilė ir draugystė nebesileidžia suklįjuojamos / suglaistomos“ (*Liebe und Freundschaft lassen sich nicht kitten* Mag 2, nr. 202); Latvių tautosakos archyve esąs šios patarlės iš žmonių užrašytas toks apibendrintas komentaras: „Kas padaryta, nebegali atsiimti“ (*Padarītam vairs neko nevar atpakaļ ņemt* FS 1910, 4526) – žr. Kokare 1988: 110. Neužtenka duomenų teigti ir lietuvius šią patarlę kadaise panašiai plačiai supratęs, t. y. taikius įvairioms situacijoms (1980 m. Obelių apylinkėse, taigi ne per toliausia nuo latvių kalbos ploto, užrašytas šios patarlės komentaras „Ką jau padarysi, neatitaisysi“ LTR 5200/449 greičiau atspindi ne lietuvišką, o latvišką tradiciją). Tačiau kad dabartinė lietuvių šios patarlės interpretacija 'ištekJusi duktė nebegali kaip nieko nebūta sugrįžusi gyventi tėvų namuose' („Tai-koma ištekėjusiai mergaitei, kad į namus nesugrįši“ Brž LTR 1257/352a; „Apie ištekėjusią“ VDS 178; „Apie ištekėjimą“ Srj LTR 5452/161; „Nors ir blogai po vedybų, bet negrįši atgal“ An LTR 5617/87 ir t. t.) yra nulemta tradicijos, o ne patarlės teksto logikos, yra akivaizdu, nes „loginė schema“ leidžia patarlei suteikti įvairesnį turinį. Beje, komentarai, o kartais ir pāčios patarlės versijos rodo tam tikrą niuansų įvairavimą lietuvių tradicinėje interpretacijoje: vienur – ir tai dažniausiai – akcentuojama dukters ištekėjimas, t. y. statuso pasikeitimas, kitur dalies atskyrimo, „atidalijimo“ faktas (plg.: *Atriekta riekė į kepalą neprilips, ištekėjusi duktė namo nesugrįš* Mrk KrvP I 148; „IštekJi, i tiek! *Atriekta rieke! Nebeprilipdysi*“ Kair LTR 4883/638, bet taip pat ir: „Sakoma, kai duktė ar sūnus atidalytas grįžta vėl prie tėvų“ Ds LTR 778/500; „Išėjo duktė, dalį jai atidavei, jau ji kaip svečias tik ateis – jau ne jos namai“ Kš LTR 3920/13). Viena iš galimų interpretacijų lengviau tapo tradiciškai vienintele dar ir dėl to, jog lietuvių kalboje [*duonos*] *riekė* yra taip pat moteriškos giminės, kaip ir *duktė*. Čia pridurti dera ir prof. Kazio Grigo pastebėjimą apie šią patarlę: „Metaforiškas duonos riekės įvaizdis yra virtęs ištekėjusios dukros simboliu. <...> Tokių patarlių reikšmės pastovios“ (Grigas 1987: 26). Šio įvaizdžio autonomiško gyvavimo faktą užfiksavęs ir „Lietuvių kalbos žodynas“: „Danutė jau *atriekta riekė*... (ištekėjo)“ Grv LKŽ XI 557; „Dabar jos dukrelė jau *atriekta riekė* (ištekėjusi, nuo namų atskirta)“ Jnš LKŽ XI 554; tačiau Lietuvių mokslo draugijos rinkinių paliudyta ir kitas, nebe toks tradicinis, tačiau metaforiško vaizdo logikos požiūriu ne mažiau motyvuotas šio įvaizdžio turinys: „*Atrykta rykie* (Dalis atiduota)“ TI LMD I 241/31, „riekės atriekimą“ interpretuojant nebe kaip ištekančios dukters atsiskyrimą, o kaip jai tekusios turto dalies atskyrimą. K. Grigo „Patarlių paralelės“ rodo, jog ir baltarusiai kalbamąją patarlę interpretuoja panašiai kaip lie-

tuviai; prie baltarusiškojo šios patarlės analogo (*Raz lusta adkrojena, druhi raz da bochana ni prylepić* Fed 172) pateiktasis komentaras akcentuoja būtent dalies atidavimą (žr. GrgPP 431).

Panašiai bus kitusi ir patarlės *Ilga / Ilgai iešmą bedrožiant, šuo kąsnį pagaus / nuneš* (Instituto Kartotekoje sukaupia apie 90 variantų) interpretacija. Senieji rinkiniai (B, MŽ, NsŽ, BKL) rodo plačią jos „loginės schemas“ traktuotę: „Kai ilgai trunka pasiruošimai, bus dar patiriama nuostolių“ (*Bey weitlaeufigen Anstalten wird man noch Schaden leiden* MŽ I 95); „Kai pernelyg ruošiamasi, pražūva dalykas, kurio siekta“ (*Bei zu großen Vorbereitungen geht die Hauptsache verloren* NsŽ 39), arba apibendrintai: „Reikia ilgai negaišti“ (*Man muß sich nicht lang säumen* B: SLT 537). O „mūsų laikais“, XX amžiuje, iš žmonių užrašyta šia patarle esą dažniausiai perspėjama, kad ketinantis vesti ilgai nedelstų: „[Sakoma] ilgai nevedant“ Kn (Rokai) LTR 5311/1678 (1982 m.); „Kalbant apie tokius ženatorius berniokus, kurie vis atideda vestuves tolesniam laikui. O jo mergaitę kitas apsiženija“ Všk LTR 4747/177 (1975 m.); „Kai ilgai deramasi dėl vedybų, tai dažniausiai ir nesusiderama“ Bsg LTR 1060/24 (1937 m.). Šios patarlės pastarojo šimtmečio traktuotę bene geriausiai atskleidžia 1938 m. Žagarės valsčiuje užrašytas išsamus komentaras: „taikoma tiems, kurie neprisiruošia būtinai dirbamą darbą dirbti, o per ilgai besiruošiant esti jau vėlu <...>. Tačiau daugiausia ją vartoja tada, kai kuris žėnas ruošiasi vesti mergą ir vestuves atidėlioja, kol pagaliau jos iširsta“ LTR 1761/12. Taigi pastaraisiais laikais dominuojančią siauresnę šios patarlės interpretaciją įtvirtino susiklosčiusi tradicija, išskyrusi iš įvairių galimybių vieną, kaip reikšmingesnę ir ryškesnę.

Tik dėl tradicijos kai kuriomis patarlėmis lietuvių imta apibūdinti dažniausiai negatyvus reiškiny (Ranka ranką plauna / mazgoja / prausia / velėja). Iš paties patarlės teksto negatyvaus vertinimo nekeyla, matyt, jo ir nebūta, tačiau dabartinė vartojimo praktika rodo vis labiau į tai linkstant. Įdomu, kad iš gyvosios kalbos užrašytųjų variantų komentarai rodo patarlę vartojant / vartojus pozityvia ar bent neutralia reikšme: „Už gera geru atsilyginama“ Šk LTR 4540/70; „Tep sako, kap vienas žmogus padeda kitam, tai ir tas padės jam“ Vlkv LTR 4591/27; „Sakoma, kad jei tu padėsi, tai ir tau padės“ Gdr LTR 4017/77; „Atsilygina tuo pačiu“ VI LTR 5838/432; „Už gera atsilyginama geru, o už bloga – blogu“ Trgn LTR 2541/444. Tokią interpretaciją paremia ir atskiros patarlės versijos, kai kurios jų akivaizdžiau atskleidžia patarle reiškiamą pozityvią tarpusavio pagalbos idėją: *Ranka ranką pavaduoja* Trg LTR 465/36/2901, *Ranka ranką vaduoja, kad abi nenuilstų* Ar LTR 3892/199, taip pat Alytus, Panemunėlis... Tarpusavio pagalbos vaizdą labiau išplečia tokia versija: *Ranka ranką prausia, koja koją remia* Ds LTR 507/123, Pravieniškės, Sėdėdžius, Tauragė...³ Tačiau dauguma variantų iš XX a. spausdintų šaltinių (grožinės literatūros, publicistikos), taip pat viešoji vartoseną (radijas, televizija, politikų ir t. t. kalbos) rodo šią patarlę vartojant negatyvia, pejoratyvine prasme, nors pasitaiso, kad ir šnekamojoje kalboje šia patarle reiškiamas nepalankumas: *Ranka ranką*

³ Pastebėtina, jog dar Lietuvių mokslo draugijos rinkiniuose užfiksuota šios patarlės antipodo: *Ranka ranką tepa* LMD I 1002/334/6 (1912 m.); *Ranka ranką mazgoja, o abidvi juodos* LMD I 403/17.

numazgoja, ponas poną ponu pavadina Ds LTR 70b/2837 (1931 m.)⁴; „Tam tas padeda“ Vrnv LTR 4312/180 (1971 m.), o maždaug tuo pat laiku Gervėčiuose, taigi per labai nedidelį nuotolį, užrašyta pastaba, jog ši patarlė reiškianti maždaug tą patį, kaip ir *Kranklys krankliui akių nelasa* LTR 4155/695. Iš spaudos, radijo / televizijos užrašytos patarlės dažniausiai apibendrina atskirus atvejus, kai politikas politikui padeda iškilti, kai institucija institucijai padaro viešai nedeklaruojamą paslaugą ir pan. (LTR 6593/480, 7172/2/217, 7172/2/77 ir t. t.). Tokia interpretacija stimuliavo ir savo versijų atsiradimą: *Vienas kitam rankas plauna* Grv LTR 4155/13; *Ranka ranką veltui neplauna* Dr LKŽ X 113. Kaip žinoma, ši patarlė vartojama daugelio Europos tautų; knygoje „Patarlių paralelės“ yra rusiško atitikmens *Pyka pyky moem* komentaras iš Vlaso Žukovo rinkinio: „Vienas kito nešvarius darbus dangsto“ (GrgPP 425). Latvių paremiologė E. Kuokarė taip pat teigia, jog vokiečių paremių šaltiniuose prie šios patarlės minimi „nešvarūs“ sandėriai, ir cituoja Lutzą Röhrichą: „neleistinas poelgis liks nenubaustas, nes kaltininkai vienas kito neišduoda arba savo naudai tyli“ (Röhrich 1973–1974: 383). Remdamasi latvių tautosakos medžiaga, pirmiausia šeimos dainomis, E. Kuokarė yra parodžiusi, jog latvių tautosakoje kalbamąja patarle *Roka roku mazgā* paprastai aukštinama tarpusavio pagalba, ir tik pastaboje priduria, jog „šnekamojoje kalboje naujaisiais laikais ir latviai šia patarle apibūdina negatyvius reiškinius“ (Kokare 1988: 17). Pozityvų (ar, blogiausiu atveju, neutralų) vertinimą rodytų ir XVIII a. latvių leksikografiniame šaltinyje pateiktas šios patarlės variantas *Rohka rohkai palihds* ‘Ranka rankai padeda’ šalia vok. *Eine Hand waescht die andere* ‘Viena ranka plauna kitą’ (LL II 309). Pati E. Kuokarė šį reiškinį apibūdina kaip patarlės „situacinės reikšmės susiaurinimą“ ir laiko istorinės raidos padariniu (Kokare 1988: 17). Kaip matyti, „situacinės reikšmės susiaurinimas“ – būdinga daugelio patarlių raidos tendencija.

Sugretinus ne vieno tarptautinio tipo patarlių vartojimą atskirose tautose, aki-vaizdu kartais labai skirtingos interpretavimo tradicijos. Ne vienu atveju tie skirtumai gali būti taip pat laiko, arba istorinės raidos, padarinys. Kaip rodo įvairiuose rinkiniuose paskelbti komentarai, bent jau nuo XIX a. pabaigos (kai buvo užrašyti pirmieji lietuviški tekstai) patarlei *Ne ėdžios / avižos eina pas arklių, o arklys prie ėdžių / avižų* teikiamas visai skirtingas turinys: lietuviams, vokiečiams, prancūzams tai vyro ir moters santykių, erotikos tema. Lietuvių patarlių pateikėjų komentarai yra vieningi: „Kada bernas prašo, kad mergaitė aitų pas jį, ji atsako: *Ėdžios in arklių neina...*“ Vrn LTR 3503/359; „Taip sako senieji, kai berniokai mergaičių prašo palydėti iš vakaruškų į namus“ Brž LTR 4045/90; „...tai nesulauksi, kad merga eitų in bernus“ Prng LTR 2441/570 ir t. t. (Atrodo, vienintelė išimtis yra žinomo tautosakos pateikėjo aštuntame–devintame praėjusio amžiaus dešimtmetyje išdėstyti tokie paaiškinimai: „Kas nori dėl ko nors kreiptis į kitą, turi nelaukti, kad tas pas jį ateitų“ Klvr LTR 4754/1054; „Sako, kai žemesnysis nori, kad aukštesnysis jo paklausytų, ir panašiai“ Klvr LTR 5223/347, kurie visai atitinka patarlės teksto logiką, kad žygių

⁴ Kažin ar ne su šiuo variantu sietinas į rinkinį LTRn (1954 m.) įtrauktos patarlės *Ranka ranką plauna* komentaras: „Ponas poną ponu pasodino“ (p. 459); jo turinį, beje, labai atitinka šios patarlės, vartojamos pastaraisiais laikais viešojo gyvenimo situacijoms apibūdinti, traktuotė.

imtis turi suinteresuotoji pusė.) Apie vokiečių šios patarlės (*Das Pferd soll zur Krippe gehen, nicht die Krippe zum Pferde* 'Arklys turi prie ėdžių eiti, ne ėdžios pas arklių') tradicinę interpretaciją, lygindama su latvių, yra kalbėjusi E. Kuokarė, jos neįvardydama, tik pateikdama „susiorientuoti“ padedančius variantus *Die Krippe läuft zum Pferde* 'Ėdžios bėga pas arklių' ir kito vaizdo analogą *Die Maus soll das Loch suchen, nicht das Loch die Maus* 'Pelė turi ieškoti olos, o ne ola pelės'. Toliau cituoja: „Aiškumo suteikia į tą patį tipą [I. ir O. Düringsfeldų rinkinyje „Sprichwörter der germanischen und romanischen Sprachen“, Bd. 2, 1875 – L. K.] įtraukti prancūzų variantai *Die Sache geht schlecht, wenn die Henne den Hahn sucht* ir *Das Jahrhundert fängt an umzukehren, wenn Damen die Ehemänner verlangen gehen* ['Reikalai prastai klostosi, kai višta gaidžio ieško' ir 'Šimtmetis virsta aukštyn kojom, kai damos ieško vedyboms vyrų']. Taigi Vakaruose susiklostė kitoniškos šių patarlių vartojimo tradicijos“ (Kokare 1988: 17). Prie išdėstytosios vokiečių šios patarlės sampratos nepritampa knygoje „Patarlių paralelės“ pateiktas iš Karlo Wanderio rinkinio „Deutsches Sprichwörter-Lexikon“ variantas *Die Krippe laufft dem Ochsen nicht nach, der Ochs muß die Krippe suchen* 'Ėdžios nebėga jaučio [ieškoti], jautis turi ieškoti ėdžių' su komentaru: „Jei kas nori kokį daiktą turėti, turi jo ieškoti ir eiti ten, kur jis yra [*Wer etwas haben will, muss es suchen und dahin gehen, wo er es findet* 'Kas nori ko nors gauti, turi ieškoti ir ten eiti, kur tai ras' – L. K.]“ GrgPP 215–216, rodančiu platų, mažiau apibrėžtą kalbamosios patarlės traktavimą, kuris, matyt, laikytinas senesniu, bet nebedominuojančiu. Latvių tradicija „išsirinko“ taip pat siaurą, tačiau visai kitokią šio posakio traktuotę. E. Kuokarė minėtajame veikale teigia, jog Latgalėje užrašytos negausios šios patarlės versijos *Auza pie zirga neskrien, bet gan zirgs pie auzas* FS 1611, 3370 'Ne aviža prie arklio bėga, o arklys prie avižos', *Sile da zyrga naīt* FS 527, 32027 'Ėdžios prie arklio neina', semantiškai <...> siejasi su ne tokiais vaizdingais pastebėjimais: *Maize ēdājam pakaļ neiet* FS 1900, 3668 'Duona nesekioja valgytojo', *Pēc vēdera maize nestaigā, bet vēders pēc maizes* FS 527, 33469 'Ne duona pilvo ieškodama vaikščioja, o pilvas duonos', kurie galėjo atsirasti dėl tiesioginės rusų patarlių *Хлеб за брюхом не ходит* (Даль 647) ir *Обед брюха не ищем* (Даль 805) įtakos“ Kokare 1988: 16. Beje, Žemaitijoje 1972–1973 m. užrašyta analogiško modelio šios patarlės prasminė paralelė *Ne pirkia žemaičio, o žemaitis pirkios ieško* (LTR 7175/64, paskelbta kn. „Papilė“, d. II, III, V., 2006, p. 335) savo turiniu yra artimesnė pastarosioms latviškoms ir rusiškoms patarlėms.

Senosioms patarlėms būdingas didelis atotrūkis tarp patarle pasakyto teksto ir juo išreiškiamos idėjos, prasminio turinio, vėlesniais laikais gali būti kliūtis patarlę suprasti (ar be paaiškinimo dabar besuprastume, kad posakiu *Varna be szokczojimo nesto[vi]* B: SLT 167 reiškiamą mintį, jog „neviernas žmogus viernybėj neišsilaiško“ SchLL 102; ką reiškia pasakymas *Priteks ragai ausis* B: SLT 319? *Mets metui paduost* B: SLT 129? *Toli už virbo šakalys* B: SLT 161? ar nepalyginti jaunesnis žemaičių lakoniškas apibendrinimas *Bebaltuoja pratašyta?* – žr. LPP I 281–282). Tai gali būti paskata tradicinę frazę interpretuoti kitaip, ieškant artimesnio ryšio tarp patarlės teksto ir idėjos, ką matėme iš keleto jau pateiktų pavyzdžių, arba paskata

padaryti labiau motyvuotą patį patarlės tekstą. Pavyzdžiui, J. Brodovskio rinkinyje esanti patarlė *Ožys keikiamas tunka*. Jos vokiškas komentaras *Ungegoennt Brodt gedeyt am besten* publikuojant išverstas ‘Pavydima duona skaniausia’ (SLT 315; *skaniausia* čia pavartota bent kiek perkeltine reikšme); K. Milkaus žodyno varianto *Tunk ožys prakeikiamas* komentaras beveik adekvatus: *Ungegoennt Brodt gedeyt*. Anoniminiame XVII a. pabaigos rinkinyje „Clavis Germanico-Lithvana“ ir Friedricho Beckerio 1886 m. rinkinyje „Der kleine Littauer“ šios patarlės komentaras dar aiškesnis: „Pavydima duona geriausiai peni“ (CGL: SLT 541) ar tiesiog „...peni“ (*Beneidet Brot nart BKL 205*). Mūsų laikais šios patarlės motyvacija nėra labai aiški, ir imta ieškoti objekto, kurį yra labiau už ką keikti. 1931 m. Dusetose užrašytas toks variantas: *Ožys, kaip velnias, riebyn keikiamas eina* LTR 70b/3138 – regis, vienintelis, bet labai pagrįstas tautosakiniu (ir mitologiniu) požiūriu. Tačiau šioje patarlėje *ožio* vietą vis tvirčiau užima *vilkas* (Instituto Kartotekos duomenimis, *vilkas* čia pradeda atsirasti XX a. pradžioje: *Vilkas tuliojamas riebyn eina* Šmn LMD I 349/13; Ob LTR 713/221 (1926–1930 m.); *Ko vilką keikia, to jis geriau tunka* Lzd LTR 208b/258/28 (1926 m.); *Ko vilką geriau keiki, vilkas geriau tunka* Mrc LTR 2706/177 (1948 m.); *Ujamas vilkas riebesnis* Simučio rink. (LKŽ XI 548); *Vilką keikia, vilkas tunka* LTR 3477/349 (plg. latvių *Jo lāci lād, jo lācis tūk* Birk 84, nr. 1714 ‘Juo lokį keikia, juo lokys tunka’; įdomu, kad XVIII a. publikacija šią patarlę pateikia su mums jau pažįstamu komentaru: *Ungegoennt Brod gedeihet am besten* LGr 244).

Ar begalioja senoji interpretacija, kai patarlė vietoj *ožio* keikiamuoju objektu pasirenka *vilką*? Ar neperkeliamas dabar svorio centras į *vilką* su jo neigiama (ir labiau apibrėžta nei *ožio*) konotacija? Kol kas trūksta duomenų tvirtai teigti, tačiau atrodo, jog pastaroji patarlės versija kalba labiau apie asmenį negu apie aplinkybes ir yra artima apibūdinimui *Kaip nuo žąsies vanduo*. Beje, pirmykštis patarlės pavidalas *Ožys keikiamas tunka* tebegyvuoja, Instituto Patarlių kartotekoje naujausias užrašymas yra su 1990 m. data.

Patarlė gyvena dvejopą gyvenimą: natūralų, t. y. žmonių kalboje bei bendravime, ir „knyginį“ – iš gyvosios kalbos kadaise užrašytos patarlės pateko į spausdintus (bet ir nebūtinai spausdintus) rinkinius ir laikui bėgant perkeliama iš vieno rinkinio į kitą, jas persispausdina žodynai, mokykliniai vadovėliai ir t. t. Abi šios patarlės gyvenimo šakos gerokai savarankiškos, atitolusios viena nuo kitos, ir atotrūkis tarp įvairiuose leidiniuose figūruojančių paremių ir vartojamų gyvosios kalbos praktikoje nėra vien lietuvių kalbos bei kultūros raidos ypatumas, tas pat pasakytina ir apie kaimynines Europos kultūras. E. Kuokarė, remdamasi Wolfgangu Miederiu, teigia, jog vokiečių patarlių tyrinėjimai ilgą laiką buvę „kabinetiniai“, t. y. paremiologai patys naujos medžiagos nerinkę, jų akiratyje buvo patarlės, perkeliama iš vieno rinkinio į kitus, ir žinomieji rinkiniai menkai teatspindį žodinę tradiciją (Kokare 1988: 6). Lietuvių, kaip ir latvių, leksikografijos amžius nepalyginti trumpesnis nei vokiečių ar prancūzų (latvių patarlės spausdintu pavidalu ėmė rodytis taip pat tik nuo XVII a. vidurio ir daugeliu atvejų ėjo iš rinkinio į rinkinį). Lietuvių

mokslo draugijos sukaupiti rankraštiniai patarlių / priežodžių rinkiniai dar tebeturėjo didelę dalį iš spausdintų šaltinių perrašytų paremių – šalia naujų, surinktų iš gyvosios kalbos. Ir tik XX amžius laikytinas visapusio dėmesio šiai tautosakos sričiai (kaip ir kitoms) suaktyvėjimo laikotarpiu, kurį, nors su tam tikromis išlygomis, galima apibūdinti kaip organizuoto medžiagos rinkimo iš gyvosios kalbos ir drauge siekio aktualizuoti kultūrinį palikimą laikotarpiu. Dabar atotrūkis tarp spausdintojo senosios tradicijos žodžio ir gyvojo kalbos proceso mažinamas, šios dvi kultūros tradicijos tartum suartėja. Tačiau čia yra pasitaikę ir tam tikrų nesklaidumų.

Pertrūkus ryšiui tarp patarlės, užfiksuotos rašytiniuose šaltiniuose, ir žodinės tradicijos, gali iškilti ir iškyla rašto perskaitymo sunkumų (rašybos taisyklės ilgainiui kito), ir dėl to atsitinka, kad į žmones naujai paleidžiama patarlė, jau įgavusi kitokią interpretaciją. Tai galima iliustruoti keletu pavyzdžių iš „Lietuvių kalbos žodyno“: t. III su nuoroda į J. Brodovskį skelbia tokį tekstą: *Palauk ir gardu radęs* (p. 124), nors Brodovskio rinkinio patarlę reikia skaityti *Paliauk ir gardu radęs*, tai rodo ir ten pateiktas vokiškas komentarai (...*muß man aufhören*); *paliauti* (o ne *palaukti*) liepia ir šios patarlės perspausdiniai K. Milkaus žodyne (1800), A. Schleicherio chrestomatijoje (1857), dar vėliau (1894) M. Miežinio žodyne. (Beje, LKŽ VII 397 šis neapsižiūrėjimas ištaisytas, o K. Milkaus „Pilkainio“ 1990 m. leidime pakartotas.) LKŽ XV iš Mažosios Lietuvos (paskelbtą KlvK) patarlę *Iki dagos pritek naudos* perspausdino du kartus, tik skirtinga traktuote: prie *pritekti* ‘užtekti, nepritrūkti’ (p. 1159) ir prie *pritekėti*, veiksmažodį *pritek* perskaičius kaip *pritek*: *Iki dagos pritek naudos!* (p. 1118) – tai vis todėl, kad, gyvojo vartosenoje posakio nebesant, nekirčiuotą tekstą galima perskaityti ir taip, ir anai.

Jeigu patarlė *Kas miltus vartoja, miltuotas pastoja* tebebūtų gyva ir populiari žmonių kalboje, LKŽ VIII rengėjai, matyt, ranka parašyto šio teksto nebūtų perskaitę kaip *Kas mietus vartoja, mietuotas pastoja* ir nebūtų Žodyne atsiradęs naujas žodis *mietuotas*, -a, adj., tiesa, su klaustuku vietoj reikšmės paaiškinimo (p. 158).

Kintant socialiniam bei visuomeniniam gyvenimui, kai keičiasi kadaise gyvavę visuomenės, šeimos santykiai, kai pasitraukia iš buities ir jaunesnės kartoms darosi nebeaiški paremijoje vartojama realija, išblėsta ilgainiui ir paremijos motyvacija. Ar ir mūsų dienomis jau nekiltų klausimas, kuo pagrįstas pasakymas *Duona – ne marti*, kas įgalina tokį sugretinimą, jei neturėtume platesnių variantų, atskleidžiančių posakio idėją (...*tik tam kartui* Ck LTR 5732/771; ...*suvalgysi, ir nebus* Trg LTR 465/36/588; ...*kad ir bloga, suvalgysi* Klt LMD III 149/348/13; ...*šitą suvalgysi, kita bus* Mrj 4253/249 ir t. t. – „Va, marci tai visam vieku!“ LTR 3011/178)?

Ar nedaugės patarlių, kurių turinį nuvoksime spėtinai, grįsdami kokiomis nors asociacijomis, nes nebepažįstame kai kurių į jų meninį audinį įeinančių realijų, nežinome jų reikšmės? Žemaitiška patarlė *Dainiais ėjo, dainiais ir išėjo*, var. *Kaip atėjo dainiais, taip i išeis dainiais* (žr. LPP I 420) kažin ar būtų dabar tinkamai suprantama, jei LKŽ II nerastume užfiksuota, kad *dainiai* – tuščios apynio spurgos. Iš J. Brodovskio rinkinio atėjusio priežodžio *Kiek nuo duonos* (išplėstinis variantas – *Vyras pas vyrą, visi iš vieno, kiek nuo duonos*) LKŽ negalėjo prisietti prie kurios nors *duonos* reikšmės, tik paaiškino jo turinį – „visi kaip vienas“ (LKŽ II

870). A. Schleicherio, perspausdinusio šį J. Brodovskio posakį, paaiškinimas „visi namiškiai“ (SchLL 108) buvo tikslesnis, nes čia *duona* yra ‘atskiras šeimos ūkis’, tai XVII a. Mažojoje Lietuvoje vartotas terminas, analogiškas Didžiojoje Lietuvoje vartotam *dūmui*⁵. Patarlės motyvacijos kartais nebematyti ir dėl elipsės (pvz., galima nesuprasti pasakymo *Vienam – nueinant, kitam – pareinant* Grz LTR 1157/82, taip pat Kairiai, Panevėžys, Radviliškis, Skriaudžiai, Vaškai..., jeigu nežinai nenutrupėjusio varianto *Vienam Dievas duoda nueidamas, kitam – pareidamas*, t. y. vienam anksčiau, kitam vėliau). Darytina prielaida, kad, išblėstant patarlės motyvacijai, pati patarlė traukiasi iš gyvosios vartosenos, tapdama vien kultūros faktu, arba yra perprasminama – įgyja naują motyvaciją ir drauge kitokią prasminį turinį. Motyvacijos pakitimas gali stimuliuoti naujų patarlės variantų ar net naujų analogiškų patarlių atsiradimą.

Naujų variantų gali atsirasti ir dėl seno šaltinio tekstų perskaitymo sunkumų, kai perspausdinamos patarlės vartojimo tradicija yra nutrūkusi.

Seniausių tiesiogiai ar netiesiogiai užfiksuotų patarlės / priežodžio prasmės aiškinimų sugretinimas su pastarųjų laikų samprata rodo augant tendenciją patarlės tekstą interpretuoti pernelyg neatitrukstant nuo jame figūruojančių realiųjų; kadangi senesnioji patarlės prasmės samprata buvo labiau atitraukta nuo teksto, abstraktesnė, platesnė, taigi iš esmės ji buvo ir universalesnė. Iš čia, iš ilgainiui stiprėjančios patarlės teksto demetaforizacijos, kyla naujai susiklosčiusio patarlės turinio didesnis konkretumas, siauresnė, tradicijos kartais dar labiau apibrėžta vartojimo sritis.

Senųjų patarlių, likusių apyvartoje su pakitusiu įprasminimu, naujosios interpretacijos nereikėtų laikyti neteisinga, jeigu tik naujai suteiktam patarlės turiniui galima rasti iš teksto kylančią motyvaciją ir jeigu nauja versija yra bent kiek paplitusi.

ŠALTINIAI

B – Jokūbo Brodovskio žodyno *Lexicon Germanico-Lithvanicum et Lithvanico-Germanicum* <...> dalis, įeinanti į XVII–XVIII a. smulkiosios lietuvių tautosakos rinkinį SLT.

Birk – *Latviešu sakāmvārdi un parunas*, sakātojuši un sakopojuši P. Birkerts un M. Birkerte, Rīga, 1927.

BKL – *Der kleine Littauer: Das wichtigste aus der Sprachlehre mehrere alphabetisch geordnete Wortregister und 200 Sprichworte* <...>, von Friedrich Becker, Tilsit, 1886.

CGL – *Clavis germanico-Lithvana: Rankraštinis XVII amžiaus vokiečių–lietuvių kalbų žodynas*, d. 1–4, spaudai parengė Vincentas Drotvinas, [Vilnius], 1995–1997.

Fed – M. Federowski. *Lud białoruski na Rusi litewskiej: Materjały do etnografji słowiańskiej zgromadzone w latach 1877–1905*, t. 4, Warszawa, 1935.

FS – Latvijos mokslų akademijos Kalbos ir literatūros instituto Folkloro skyriaus archyvo rankraščiai.

GrgPP – Kazys Grigas. *Patarlių paralelės: Lietuvių patarlės su latvių, baltarusių, rusų <...> atitikmenimis*, Vilnius, 1987.

KlvK – *Lietuwiszųkų Wardų Kletele su 15 000 vardų: lietuvių kiemų, upių, gyvūnų, želmenų, medžių, žmogus, žodynėlis* <...>, surinko 1888–1894 m. ir išleido W. Kalwaitis, Tilžė, 1910.

KokP – Elza Kokare. *Latviešu un lietuviešu sakāmvārdū paralēles*, Rīga, 1980.

⁵ Tokio *duonos* reikšmės atskleidimo žr. Ingės Lukšaitės monografijoje „Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje“, Vilnius, 1999, p. 351, 352.

- KokVP – Elza Kokare. *Latviešu un vācu sakāmvārdu paralēles*, Rīga, 1988.
- KrvP – Vincas Krėvė-Mickevičius. *Patarlės ir priežodžiai*, kn. 1, Kaunas, 1934.
- LGr – *Lettische Grammatik*, von Gotthard Friedrich Stender, 2-asis leidimas, Mitau, 1783.
- LKT – *Lietuvių kalbos tarmės: Chrestomatija*, sudarė E. Grinaveckienė [ir kt.], Vilnius, 1970.
- LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. I–XIX, Vilnius, 1956–1999, t. XX, Kaunas, 2002.
- LL – *Lettisches Lexikon*, in zween Theilen, abgefasset <...> von Gotthard Friedrich Stender, Mitau, 1789.
- LMD – Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.
- LPP – *Lietuvių patarlės ir priežodžiai*, t. I, parengė Kazys Grigas [ir kt.], Vilnius, 2000.
- LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
- LTt – *Lietuvių tautosaka*, t. V: *Smulkioji tautosaka. Žaidimai ir šokiai*, medžiagą paruošė Kazys Grigas, Vilnius, 1968.
- Mag – *Magazin*, herausgegeben von der Lettisch-Litterarischen Gesellschaft, Bd. 6, Mitau, 1838.
- MŽ – *Littauisch-deutsches und deutsch-littauisches Wörter-Buch* <...>, von Christian Gottlieb Mielcke, Königsberg, 1800.
- MžŽ – *Lietuvizskai-latvizskai-lenkiszskai-rusiszkas žodynas*, kun. M. Miežinio, Tilžė, 1894.
- NsŽ – Georg Heinrich Ferdinand Nesselmann. *Wörterbuch der Littauischen Sprache*, Königsberg, 1851.
- SchLL – *Handbuch der litauischen Sprache*, von August Schleicher, [Bd.] 2: *Litauisches Lesebuch und Glossar*, Prag, 1857.
- SLT – *Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a.: Priežodžiai, patarlės, mįslės*, paruošė Jurgis Lebedys, Vilnius, 1956.
- TD – *Tautosakos darbai*, [t.] II (IX), 1993.
- TŽ – *Tauta ir žodis: Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys*, kn. V, Kaunas, 1927.
- VDŠ – Vytautas Vitkauskas. *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas*, Vilnius, 1976.
- VPŽ – [Motiejus Valančius.] *Patarlės Zemajcziu*, [s. l., 1867].
- Даль – В. И. Даль. *Пословицы русского народа*, Москва, 1957.

LITERATŪRA

- Grigas Kazys 1987. *Patarlių paralelės: Lietuvių patarlės su latvių, baltarusių, rusų <...> atitikmenimis*, Vilnius.
- Kokare Elza 1980. *Latviešu un lietuvišu sakāmvārdu paralēles*, Rīga.
- Kokare Elza 1988. *Latviešu un vācu sakāmvārdu paralēles*, Rīga.
- Röhrich Lutz 1973–1974. *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*, Bd. 1, Freiburg–Basel–Wien.

THE PROVERB INTERPRETATION

Diachronic Aspect

LILIJA KUDIRKIENĖ

Summary

The idea expressed by every individual proverb is defined by a logical scheme, which can be derived from the figurative formulation of the proverb. This generalized logical scheme usually allows for certain freedom / variety of approach, which can eventually be narrowed or concretized by tradition.

In order to analyze different diachronic conceptions of proverbs, information supplied by the old proverb collections is collated with paremiological materials recorded in the course of recent decades and accumulated in the card file index of the Lithuanian proverbs and proverbial phrases at the Institute of Lithuanian Literature and Folklore.

One of the reasons causing changes in the proverb interpretation is the eventually weakened perception of the proverb text as metaphor (e.g., the subject matter of the proverb *Toli nešant ir gaidys į aviną pavirsta* ['A rooster carried a long way turns into a ram'] used to be gossip, while nowadays it is perceived as meaning that a long work makes one tired or that even a little burden eventually becomes heavy).

Sometimes tradition favors one of the possible interpretations of proverb so as to make it the single one (*Atriekta riekė nebeprilips* ['A cut slice can not be glued back'] is said in Lithuania about the married daughter that has split from her parents). Only because of tradition, some proverbs are used to express certain negative attitude, although such attitude is hardly implied by the proverb text (*Ranka ranką plauna* ['One hand washes another']).

When connections between proverb recorded in the ancient written sources and its oral tradition are severed, the altering spelling rules may cause difficulties in reading the old text of the proverb (*Palauk ir gardu radęs* ['Wait even when the found thing is delicious'] = *Paliauk...*['Stop...'], i.e. the proverb directs one to stop instead of waiting or taking one's time).

Therefore assumption is made that motivation of the proverb is obscured whenever the realia pictured in the proverb text become unclear (*Kaip atėjo dainiais, taip išeis dainiais* ['What came in hops will leave in hops'], *dainiai* here are used to mean empty fruit of the hop plant) or the communal and social relations, which had caused its appearance, change (*Duona – ne marti* ['Bread is no daughter-in-law'], what possible causes may there be for such comparison?), making the proverb itself to withdraw from the living usage and turning it into a sole cultural fact, or to assume different interpretation.

Some proverbs still recorded in collections may disappear from the practical usage, when the particularly laconic text does not reveal the motivation (*Priteks ragai ausis* ['The horns will reach to the ears']; *Bebaltuoja pratašyta* ['It shows white when hacked out']).

When an old traditional proverb is endowed with a different content, the new interpretation should not be regarded as erroneous one, provided it is based on the motivation stemming from the proverb text and is at the least common.

2007-02-22